

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجتمع علوم انسانی
دانشکده زبان و ادبیات

پایان نامه
کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

نقد و تحلیل ظفرنامه تیموری

استاد راهنما :

دکتر سید محمود الهام بخش

استاد مشاور :

دکتر رمضان بهداد

پژوهش و نگارش :

سید علیرضا میرجلیلی

۲۸ / ۱۷ / ۱۳۸۶

کتابخانه
موسسه تخصصی زبان
تهران

خرداد ۱۳۸۶

۷۵۵۹۴

تقدیم به :

پیشگاه مقدّس « حضرت ولیّ عصر »

عجل الله تعالى فرجه الشريف

به امید تعجیل در ظهور آن کمال مطلق

و انجام وعده حضرت حقّ

که

« يَمَلَأُ الْأَرْضَ قِسْطاً وَعَدْلًا »

« كَمَا مَلَأَتْ ظُلْمًا وَجَوْرًا »

تشکر و سپاس

« مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ، لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ »

اکنون که به یاری پروردگار مَنان، این توفیق نصیب بنده گردیده تا موفق به برداشتن گامی ناچیز در کسب معرفت و علم و ادب شوم، بر خود لازم می دانم از یکایک بزرگان و عزیزانی که در تهیه و تدوین این رساله، مشمول الطاف و عنایات بی دریغشان بوده ام سپاسگزاری کنم:

- استاد فرزانه و معظم جناب آقای دکتر سید محمود الهام بخش که با کمال رحمت و بزرگواری، زحمت راهنمایی مرا در نگارش این رساله تقبل فرمودند و در همه مراحل تدوین آن، از راهنمایی و ارشاد و تلاش بی وقفه ایشان بهره مند بوده ام.

- استاد فاضل و بزرگوار جناب آقای دکتر رمضان بهداد که مشاور بنده در امر نگارش این رساله بوده اند و پیوسته از راهنمایی ها و بیان نکته های علمی ایشان بهره فراوان برده ام.

- استاد جلیل القدر و گرامی جناب آقای دکتر یدالله جلالی که در زمینه انتخاب موضوع و روش و اصول تدوین رساله از راهنمایی های ارزشمندشان مستفید شده ام.

و با سپاس فراوان از تمام استادان، معلمان و بزرگوارانی که جرعه نوش جام محبت و خوشه چین خرمن معرفت ایشان بوده ام.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	چکیده
۹	پیشگفتار
۱	فصل اوّل: مبادی تحقیق
۲	- تعریف موضوع
۲	- سؤال های پژوهشی
۳	- تاریخچه تحقیق
۳	- اهداف طرح
۴	- اهمیت و ضرورت تحقیق
۴	- روش تحقیق
۵	- کاربرد نتایج تحقیق
۶	فصل دوم: شرف الدّین علی یزدی و کتاب ظفرنامه تیموری
۷	- تاریخ عمومی عهد تیموری
۱۰	- تاریخ یزد در دوره تیموری
۱۱	- مورخان دوره تیموری (معاصران شرف الدّین علی یزدی)
۱۳	- معرفی «شرف الدّین علی طبیب»
۱۴	- زندگی نامه شرف الدّین علی یزدی
۲۱	- دوران زندگی شرف الدّین علی و معرفی ممدوحان او
۲۶	- معاصران و شاگردان شرف الدّین علی
۲۷	- عرفان و تصوّف شرف الدّین علی
۲۸	- نثر فارسی در دوره تیموری
۳۰	- تألیفات و آثار شرف الدّین علی
۳۲	- ظفرنامه و ویژگی های آن

۳۵	- ظفرنامه شرف الدین علی یزدی در مقایسه با ظفرنامه نظام الدین شامی
۳۷	- نظم و آثار منظوم شرف الدین علی یزدی
۴۱	- تاریخ وفات و محل دفن شرف الدین علی یزدی
۴۴	فصل سوم: واژگان
۴۵	- فعل
۴۵	- فعل پیشوندی
۴۹	- فعل مرکب
۵۴	- عبارت فعلی
۵۷	- اسم
۵۷	- اسم مرکب
۶۱	- مصدر مرکب
۶۱	- اسم مصدر
۶۵	- حاصل مصدر
۶۷	- صفت
۶۷	- صفت مرکب
۷۲	- صفت نسبی
۷۴	- صفت فاعلی مرکب مرخم
۷۷	- صفت مفعولی
۸۰	- قید
۸۱	- قید مرکب
۸۹	- گروه یا عبارت قیدی
۹۱	فصل چهارم: ترکیبات
۹۲	- ترکیبات اضافی
۹۲	- اضافه تشبیهی
۹۷	- اضافه استعاری

۹۹	- اضافه اقتراانی
۱۰۲	فصل پنجم: سبک نگارش و ویژگی های سبکی
۱۰۳	- آمیختگی نظم با نثر
۱۰۳	- استفاده وسیع از آیات قرآنی
۱۰۷	- استفاده از احادیث و امثال و حکم عربی
۱۱۰	- استفاده زیاد از آرایه های بدیعی
۱۱۰	- استفاده از تاریخ قمری برای تعیین زمان و اعلام تقویم
۱۱۲	- استفاده زیاد از ترکیبات اضافی
۱۱۲	- استفاده از افعال وصفی
۱۱۶	- کاربرد وجه مصدری
۱۱۷	- استفاده بسیار وسیع از لغات و ترکیبات عربی
۱۱۷	- مصادر عربی
۱۲۲	- جمع های مکسر عربی
۱۲۵	- آوردن جمله های معترضه عربی در متن کتاب
۱۲۶	- استفاده از برخی لغات و اصطلاحات ترکی و مغولی
۱۲۹	- به کار بردن فعل جعلی « غارتیدن» به جای « غارت کردن»
۱۲۹	- به کار بردن فعل « قلمی کردن» به جای « نوشتن»
۱۳۰	- به کار بردن جمع های خاص که با « گان» ساخته می شوند
۱۳۱	- اطناب و زیاده گویی در بیان مطالب
۱۳۴	فصل ششم: آرایه های بدیعی و صناعات ادبی
۱۳۵	- علم بیان (صور خیال)
۱۳۵	- تشبیه
۱۳۸	- استعاره
۱۴۰	- کنایه
۱۴۳	- علم بدیع

۱۴۳

- آرایه های بدیعی لفظی

۱۵۸

- آرایه های بدیعی معنوی

۱۷۶

فصل هفتم: آمیختگی نظم و نثر

۲۱۰

نتیجه گیری

۲۱۲

فهرست منابع

چکیده

« شرف الدین علی یزدی » (۷۹۰-۸۵۸ ه.ق.) مؤلف کتاب گران سنگ ادبی- تاریخی «ظفرنامه تیموری» از مورّخین بنام، ادیبان خوش کلام، شاعران گمنام و عارفان والا مقام این مرز و بوم بوده که در دوران حکومت آل مظفر و خاندان تیمور می زیسته و تاریخ این دوران را به رشته تحریر درآورده است.

ظفرنامه از جمله کتب تاریخی است که جلوه های ادبی آن نسبت به نکات و مسائل تاریخی، برتری ویژه ای داشته و این تألیف ارزنده را به اثری ممتاز و قابل توجه تبدیل نموده است، اما متأسفانه، این کتاب به دلیل عنوان تاریخی آن و عدم اهتمام شایسته ادیبان این دیار، کمتر مورد توجه قرار گرفته و تا حدی مهجور و ناشناخته مانده و چنانکه باید و شاید، به مردم صاحب ذوق و مشتاقان ادبیات معرفی نگردیده است.

در این رساله کوشش شده است که متن «ظفرنامه» از نظر ساختار، زبان، عوامل سخن آرای، سبک شناسی و ترکیبات مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. این رساله شامل هفت فصل به شرح زیر است:

فصل اول، درباره مبادی تحقیق است که در آن، پس از معرفی موضوع، سؤال های پژوهشی، تاریخچه، اهداف طرح، اهمیت و ضرورت، روش تحقیق و کاربرد نتایج تحقیق بیان شده است.

فصل دوم، با عنوان شرف الدین علی یزدی و کتاب ظفرنامه تیموری، دربرگیرنده این مباحث است: تاریخ عمومی عهد تیموری، تاریخ یزد در دوره تیموری، مورخان دوره تیموری،

زندگی نامه شرف الدین علی یزدی، دوران زندگی و ممدوحان وی، معاصران و شاگردان او، عرفان و تصوف شرف الدین علی، نثر فارسی در دوره تیموری، تألیفات و آثار شرف الدین علی، ظفرنامه و ویژگی های آن، مقایسه ظفرنامه شرف الدین علی یزدی با ظفرنامه نظام الدین شامی، نظم و آثار منظوم شرف الدین علی یزدی، تاریخ وفات و محل دفن او.

فصل سوم، با عنوان واژگان، به بررسی ساختمان برخی فعل ها، اسم ها، صفت ها و قیده‌های موجود در ظفرنامه اختصاص دارد.

فصل چهارم، با عنوان ترکیبات، تا حدودی وضعیت مهم ترین ترکیبات اضافی موجود در ظفرنامه از قبیل اضافه های تشبیهی، استعاری و اقترانی را نشان می دهد.

فصل پنجم، درباره سبک نگارش و ویژگی های سبکی ظفرنامه است که در آن مهمترین ویژگی ها و شاخصه های سبک نگارش ظفرنامه بیان گردیده و برای هر کدام نمونه هایی از نثر ظفرنامه ذکر شده است.

فصل ششم، به بررسی آرایه های بدیعی و صناعات ادبی اختصاص یافته است که شامل مباحث علم بیان و صور خیال از قبیل تشبیه، استعاره و کنایه، و همچنین مباحث علم بدیع از جمله آرایه های بدیعی لفظی و معنوی موجود در ظفرنامه می شود، که بعد از ارائه تعریف مناسب برای هر مورد، نمونه هایی از متن ظفرنامه بیان شده است.

و سرانجام، در **فصل هفتم،** با عنوان آمیختگی نظم و نثر، به چگونگی تلفیق نظم و نثر در ظفرنامه پرداخته شده است که نمونه هایی از اختلاط شعر با ادبیات منثور در ظفرنامه را نیز در بر دارد.

پیشگفتار

خداوند منان را سپاس می گویم که این توفیق را رفیق راهم نمود تا با یکی از آثار گرانقدر ادبیات فارسی و مؤلف توانای آن بیش از پیش آشنا شوم و قدری در آن تکاپو و جستجو نمایم و یافته های خود را در قالب پایان نامه ای که پیش روست عرضه کنم. در این سال ها سعادت مساعدت نمود و به یاری پروردگار متعال، مجال این را یافتم که تحصیل علوم ادبی را در دانشگاه یزد ادامه دهم و از محضر استادان فرزانه و بزرگواری چون حضرات آقایان: دکتر محمدعلی صادقیان، دکتر محمد غلامرضایی، دکتر رمضان بهداد، دکتر مهدی ملک ثابت، دکتر سید محمود الهام بخش، دکتر یدالله جلالی و دکتر محمد حسین دهقانی فیروزآبادی کسب فیض نمایم. در این دوره بود که با راهنمایی های دلسوزانه و سودمند دو استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر جلالی و دکتر الهام بخش، مصمم شدم که « نقد و تحلیل ظفرنامه تیموری» را عنوان کار پایان نامه تحصیلی خود قرار دهم و در این زمینه، تحقیقی در حدّ وسع و محدوده توفیق به انجام رسانم و بدین سبب، مجدداً بعد از خداوند کریم، کمال تشکر و سپاس را از آن استادان فاضل و فرهیخته دارم و از درگاه پروردگار، برای ایشان آرزوی سلامت و بهروزی می نمایم.

« ظفرنامه تیموری» از جمله تألیفات ارزشمند ادبی - تاریخی زبان فارسی است که مؤلف آن « شرف الدین علی یزدی» (۷۹۰-۸۵۸ ه.ق.) از نویسندگان بزرگ و شعرای توانا و صاحب ذوق اهل یزد در دوران آل مظفر و آل تیمور، و بنا به گفته برخی مورخان از پیران طریقت عرفان و تصوف در این مرز و بوم بوده است. « شرف الدین علی» در این اثر گران سنگ خویش، تاریخ ایران

در عهد تیموری را با نثری ادبی و فنی، مزین به آیات و احادیث و امثال و حکم و اشعار و ابیات فارسی و عربی، به رشته تحریر درآورده است.

نقد و تحلیل این اثر به چند دلیل، دربرگیرنده دشواری هایی بود: در آغاز، نفس دشواری خود متن که انس با آن و آشنایی با واژگان و سبک اثر زحمت بسیار می طلبید و گاه بی مدد بحث و پرسش و پژوهش، امکان فهم متن حاصل نمی گردید. دیگر اینکه نقد و نظرها و بویژه بحث های تخصصی درباره سبک کتاب « ظفرنامه تیموری » و حتی احوال نویسنده آن محدود و بیشتر در حد اشارات کوتاه بود و به ناگزیر، می بایست زمینه های بررسی متن را بعد از استخراج شواهد و مطالعه موارد، تعیین و تعقیب نمایم. با این همه، برخورداری از لطف استادان بزرگوار راهنما و مشاور و همکاری برخی مؤسسات و شخصیت های پژوهنده تاریخ یزد و مشاهیر این دیار، دست کم نگارش بخش هایی از این کار را تسهیل و تسریع نمود و راه را برای رسیدن به نهایت مقصد هموار ساخت.

از این رو بر خود واجب می دانم که از زحمات و همکاری های تنی چند از این بزرگواران نیز سپاسگزاری نمایم:

- ابتدا تشکر می کنم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر بهداد به خاطر پاسخ گویی به اشکال های عربی متن و همکاری با استاد راهنما در طراحی پایان نامه.

- همچنین تشکر و قدردانی می نمایم از مؤسسه پژوهشی ریحانة الرسول یزد، کتابخانه های دانشگاه یزد بویژه کتابخانه مجتمع علوم انسانی و پژوهشکده دوره دکتری و نیز کتابخانه های عمومی مرحوم وزیر و شرف الدین علی یزدی به خاطر منابع گرانقدر و مفیدی که برای تدوین و تکمیل این پایان نامه در اختیار بنده قرار دادند.

- در پایان، قدردانی و سپاس فراوان می نمایم از استادان محترم گروه ادبیات دانشگاه آزاد اسلامی یزد بویژه حضرات آقایان: دکتر عزیزالله توگلی، دکتر محمدرضا نجاریان و سرکار خانم دکتر خدیجه پاک سرشت، که در طول دوره کارشناسی در محضر ایشان کسب فیض نمودم و ورود خود را به مقطع کارشناسی ارشد، مدیون زحمات این عزیزان بزرگوار هستم.

سید علیرضا میرجلیلی

۱۳۸۶/۲/۲۸

فصل اوّل

مبادی تحقیق

تعریف موضوع :

«ظفرنامه تیموری» اثر شرف الدین علی یزدی، نویسنده و شاعر قرون هشتم و نهم هجری، از جمله کتاب های تاریخی است که علاوه بر ارزش های تاریخ نگاری، دارای نثری فصیح و آراسته به صناعات و آرایه های ادبی و آمیخته با نظم فارسی و عبارات عربی و اقتباسات و تلمیحات گوناگون است و به همین دلیل، برای سهولت بهره برداری مورخان و ادیبان، به شرح و تحلیل نیاز دارد.

در تحلیل این اثر، پس از معرفی نویسنده و دوران زندگی و معاصران او، به ویژگی های نثر ظفرنامه از نظر واژگان، ترکیبات، عبارات، جملات، میزان فصاحت و بلاغت، صور خیال و صناعات ادبی، اقتباس ها و تلمیح ها و ویژگی های سبکی آن پرداخته می شود و در هر مورد، پس از ارائه تعریف مناسب، نمونه های کافی از متن کتاب ذکر خواهد شد.

سؤال های پژوهشی :

۱- آیا شیوه نثر ظفرنامه، بر واژگان کتاب از نظر میزان فصاحت و نیز غرابت، اثر گذاشته است؟

۲- محور سخن آرایه شرف الدین علی یزدی شامل چه عوامل بدیعی و چه آرایه های هنری و بلاغی می شود؟

۳- در ترکیبات و جملات ظفرنامه، چه ویژگی های دستور تاریخی دیده می شود؟

۴- کاربرد نظم در کنار نثر ظفرنامه، با چه انگیزه هایی صورت گرفته و چه کیفیتی دارد؟

تاریخچه تحقیق :

متن «ظفرنامه» (شرف الدین علی یزدی - ۸۲۸ ه.ق.) تاکنون، دوبار به چاپ رسیده است: یک بار در سال ۱۸۸۷ میلادی، در کلکته، به کوشش مولوی محمد الهداد در دو جلد؛ و بار دوم در ایران، در سال ۱۳۳۶ شمسی، به کوشش محمد لوی عباسی، در انتشارات امیرکبیر در دو جلد. در کتب تاریخ ادبیات فارسی و تذکره ها و بعضی معجم های مخصوص مؤلفان، مطالبی در حد ذکر نام مؤلف و موارد معدودی از ویژگی های کلی کتاب آمده است. پاره ای کتب تاریخی نظیر «تاریخ جدید یزد» (احمد بن حسین بن علی کاتب یزدی - ۸۶۲ ه.ق.)، «حبیب السیر» (خواند میر - ۹۳۰ ه.ق.) و «روضه الصفا» (میرخواند - ۹۰۲ ه.ق.) نیز مطالبی را از «ظفرنامه» نقل و بدان استناد کرده اند.

درباره مختصات سبکی این کتاب، تحقیق و تحلیل مستقلی وجود ندارد. فقط بعضی خصوصیات سبکی آن در «سبک شناسی» (مرحوم ملک الشعرا بهار - ۱۳۳۲ ه.ش.) و مقاله «حسین احمدی» (مجله کتاب ماه تاریخ و جغرافیا - ۱۳۷۹ ه.ش.) آمده است.

اهداف طرح :

هدف های این پژوهش را بدین ترتیب می توان برشمرد:

۱- شناسایی کتاب ظفرنامه تیموری و دوران تألیف و مؤلف آن با تکیه بر زبان و واژگان آن

اثر.

۲- معرفی آرایه های ادبی به کار رفته در نثر فنی ظفرنامه و چگونگی کاربرد هر یک.

۳- یافتن نشانه هایی از تحوّل صرفی و نحوی زبان فارسی در زمان مؤلف با توجه به کاربرد هر یک از موارد در ظفرنامه.

۴- بررسی کیفیت و تلفیق نظم و نثر در کتاب ظفرنامه تیموری و ویژگی های آن.

اهمّیت و ضرورت تحقیق :

آشنایی زبان شناسان و ادب دوستان با متون کهن از هر سبک و به هر شیوه و در هر موضوعی که باشند از ضروری ترین دانستنی هاست. تحلیل یک اثر ادبی نظیر « ظفرنامه تیموری » علاوه بر خدمت به زبان فارسی و واژگان و آرایه های حاکم بر آن، موجب سهولت مطالعه و فهم آثار مشابه و امکان بهره برداری تحقیقی از متون نظیر آن می گردد. همچنین، دانستن ظرفیت های زبان فارسی و تحوّل کیفی و کمی آن در دوران تألیف ظفرنامه، بویژه در عرصه ترکیب سازی و سخن آرایسی، دانستنی های زیادی را در اختیار پژوهندگان متون و فنون ادب قرار می دهد.

روش تحقیق :

این تحقیق از نوع بنیادی است که بررسی آن به روش تحلیلی - توصیفی و به شیوه کتابخانه ای انجام می گیرد. برای این منظور، ابتدا از منابع مورد استفاده فیش برداری می شود و لغات و شواهد لازم استخراج می گردد و سپس، با تکیه بر تحلیل مثال های مربوط به هر مورد از متن کتاب، به نتیجه گیری و ارائه اطلاعات کلی پرداخته می شود.

کاربرد نتایج تحقیق :

نتایج این تحقیق از یک سو، می تواند مواد و مثال هایی را برای پژوهندگان در زمینه علوم بلاغی فراهم نماید و الگویی از یک نمونه نشر مصنوع موفق ارائه کند و از سوی دیگر، قواعد و ضوابط دستوری و دستور تاریخی گسترده ای را با شواهد علمی تعلیم می دهد. آشنایی با زمانه تألیف ظفرنامه و محدوده زمانی تاریخ نگاری شده در این کتاب از دیگر فواید آن است.

فصل دوم

شرف الدین علی یزدی

و کتاب

ظفرنامه تیموری

تاریخ عمومی عهد تیموری (۷۷۰-۹۰۰ ه.ق.)

پس از فرو پاشی حکومت سلطه جویانه مغول (۶۱۸-۶۵۴ ه.ق.) و در پی آن، حکومت ایلخانی (۶۶۳-۷۵۶ ه.ق.)، تاریخ ایران دچار رکود و تزلزل شد. قریب نیم قرن پس از پایان حکومت ایلخانان مغول، تیموریان زمام امور را در دست گرفتند و تا اوایل قرن دهم هجری، به حکومت و فرمانروایی ادامه دادند.^(۱)

مؤسس سلسله تیموریان، تیمور دوم بود که در ۲۵ شعبان سال ۷۲۶ ه. ق.، در شهر «کش» که امروزه به آن «شهر سبز» می گویند و در جنوب سمرقند واقع است زاده شد و دوران کودکی و ایام جوانی خود را در آنجا گذراند.^(۲)

ایران بر اثر سه یورش معروف تیمور به زانو درآمد: یورش سه ساله در سال ۷۷۸، یورش پنج ساله در خلال سال های ۷۹۴-۷۹۸، و یورش هفت ساله که در سال ۸۰۱ ه. ق. شروع شد.^(۳) حمله مغول و فتنه تیمور نه تنها ایران، بلکه قسمت مهمی از آسیای مرکزی و غربی و منطقه وسیعی از اروپا را ویران کرد. تمام شهرهای مهم بویژه در شمال ایران، دستخوش نهب و غارت واقع شد.^(۴)

مدارس و محافل علمی و مساجد و ابنیه تاریخی و کتابخانه ها و خزاین علوم، جملگی مورد یغما و

۱. مرتضی راوندی: تاریخ اجتماعی ایران، تهران، مؤسسه انتشارات نگاه، سال ۱۳۷۴. جلد ۸، بخش اول، ص ۶۱۷.

۲. دانشگاه کمبریج: تاریخ ایران دوره تیموریان، ترجمه یعقوب آژند، تهران، چاپ دیبا، سال ۱۳۷۹. ص ۵۳.

۳. همان، ص ۶۰.

۴. مرتضی راوندی: تاریخ اجتماعی ایران، جلد ۸، ص ۶۱۷.